

Den kildekritiske tvang

AF

CLAUS FRIISBERG

I ikke mindre end tre indlæg i Historisk Tidsskrift, bind 100, 1 diskuteres det, hvorvidt man kan bruge referatet af Orla Lehmanns tale på Casinomødet den 20. marts 1848, som det foreligger i hans egen gengivelse fra 1873 og i hans fuldmægtig, Jørgensens, version, til at belyse den historiske virkelighed.¹ Spørgsmålet er centralt for en vurdering af, om Lehmann og hans liberale meningsfæller var så letsindige, at de for at komme til magten benyttede sig af krigsophidselse ved at påstå, at slesvigholstenernes oprør i realiteten var en kendsgerning, skønt det faktisk ikke var brudt ud endnu. Taget efter sin ordlyd – og da især i fuldmægtigens version – kommer man næppe uden om, at Lehmann ikke sagde andet end, hvad der synes at være i overensstemmelse med de historiske realiteter: Et oprør var på nippet til at bryde ud, nu måtte der handles, jfr. Lehmanns konklusion i Jørgensens referat: »Er det ikke indlysende, at nu det historiske øjeblik er kommet, da de mænd, der har suspenderet deres beslutning og med en mageløs dumdristighed har vist, hvad agtelse de havde for deres regent, vil forsøge at gøre det med det onde, hvad de ikke med det gode kan opnå. At timen nu må være kommet for dem til at sætte deres beslutninger igennem, nu da de kan vente ikke modstand, men understøttelse i det mindste af friskarere fra Tyskland, det må enhver kunne indse, der ikke forsætligt vil lukke øjnene, han må kunne indse, at afgørelsens øjeblik nu foreligger, som disse mænd vil vælge til den sidste akt i det drama, der skal bringe Danmark til undergang...«²

¹ Bjørn Svensson: »Martsbevægelsen 1848«, Historisk Tidsskrift, bind 100, 1, 2000, s. 138-161, Hans Vammen: »Den mytologiske tvang«, ibidem, s.162-176, Anders Monrad Møller: »En oversigt i anledning af 1848«, ibidem, s. 93-113, Just Rahbek: Dansk militærpolitik fra tronskiftet i 1839 til krigens udbrud i 1848, Århus 1973, s. 257-266. Orla Lehmanns arkiv 5864. C.6. RA, Hother Hage (udg.): Orla Lehmanns efterladte Skrifter II, København 1873, s. 74-87.

² Just Rahbek, Århus 1973, s. 259. Orla Lehmanns arkiv 5864. C.6. RA.

I Lehmanns senere version fra 1860'erne er formuleringerne mere fyndige, men indholdet og meningen er den samme: »Med sådanne kendsgerninger for øje vil derfor vistnok selv de besindigste og forsigtigste måtte indrømme, at vi står lige over for et oprør, hvis velkendte formål er det danske riges opløsning.«³

Hans Vammens synspunkt er, at man ikke kan bruge dette referat. Det er værdiløst som kilde. I den oprindelige artikel fra 1988 begrundede han i første række dette med, at Lehmann så at sige var den eneste kilde til sin tale; det var ham, der havde sat sin egen fuldmægtig til at lave referatet, og hans senere gengivelse hvilede på hans egen fuldmægtigs referat.⁴ I sit seneste indlæg fremhæver Vammen nu stærkere end før, at Jørgensens referat var en politisk agitatorisk tekst, der var beregnet til at offentliggøres i situationen.⁵ Også Anders Monrad Møller stiller sig noget tvivlende over for troværdigheden af fuldmægtigens referat, blandt andet fordi han finder det tvivlsomt, om det virkelig hvilede på en første stenograferet udgave.⁶

Efter min bedste overbevisning er der ingen tvivl om, at Bjørn Svensson har ret i, at der ikke er grund til at sætte spørgsmålstegn ved troværdigheden af fuldmægtigens referat. Den argumentation, der anføres i Vammens replik, er lidet overbevisende. At referatet er agitatorisk, for så vidt som det er et referat af en agitatorisk tale, er der ingen tvivl om, så derfor kan man naturligvis ikke bruge det til at sige noget om spørgsmål som, hvorvidt oprøret var brudt ud, hvor nært forestående det var, og hvilken viden de nationalliberale reelt var i besiddelse af med hensyn hertil. Men spørgsmålet om, hvad Lehmanns agitation gik ud på, må man da skaffe sig kendskab til ud fra Lehmanns agitatoriske indlæg, in casu hans tale på Casinomødet den 20. marts set i sammenhæng med hans tale den 11. marts, som vi ikke alene kender fra Lehmanns egne erindringer, men også fra L.N. Hvidts udgivelse af, hvad de nationalliberale ledere som H.N. Clausen, Tscherning og Krieger sagde ved den lejlighed. Der er ingen grund til at forkaste kilden, fordi den er agitatorisk, hvis det er agitationens indhold, man er interesseret i. I dette tilfælde gælder interessen spørgsmålet, om Lehmann mod bedre vidende hævdede, at et oprør var brudt ud. Veg han ikke tilbage for krigsophidselse, selv om det kunne skade det danske riges interesser? Satte han hensynet til de nationalliberales magtovertagelse over hensynet til

³ Hother Hage 1873, s. 78.

⁴ Hans Vammen: »Casino 1848«, Historisk Tidsskrift, bind 88, 1988, s. 262 f.

⁵ Hans Vammen 2000, s. 171.

⁶ Anders Monrad Møller 2000, s. 109-110.

nationens vel? Siger man ja hertil, har man altså afsløret hans idelige tale om, at det, der spillede den største rolle for de nationalliberale, var det almene vel, som hul. Som agitatorisk tale er talen naturligvis uhyre velegnet til at kaste lys over, om det var tilfældet.

Vammen (og Anders Monrad Møller) synes at gå ud fra, at grunden til, at Lehmann lod sin fuldmægtig tage et referat, var, at det skulle bruges ved en offentliggørelse af hans tale. Det er muligt. I så fald ville Lehmann sandsynligvis have bearbejdet dette referat, som han i 1841 bearbejdede sin tale for bønderne på Falster. Men det er nu lidet sandsynligt, at det skulle have været hans eneste formål. Vi ved, at Lehmann havde en samtale med Frederik VII i marts måned, og at han bad sin broder Edouard, der var til stede under samtalen, om at lave et referat.⁷ Det skete bestemt ikke for, at dette referat skulle bruges som grundlag for en avisartikel, men fordi det ville være af værdi for Lehmann under hans og de andre nationalliberales politiske offensiv for at få deres politik igennem helt nøjagtigt at vide, hvad kongen havde sagt, hvilke synspunkter han havde etc. Lehmann var højesteretsadvokat. Han vidste fra sit arbejde, at når en sag kørte gennem systemet med forhandlinger, indlæg i retten etc., var det væsentligt at vide, hvad der var blevet sagt på et forudgående trin af sagsforløbet, så man ikke skulle til at diskutere det en gang til. Det er mit klare indtryk, at det er denne arbejdsmetode, han overførte til politikken – in casu Casinomødet. Det var naturligvis ikke alene vigtigt at vide, hvad der var det nøjagtige indhold af de fem Casinoresolutioner, men også, med hvilke stemmetal de var blevet vedtaget, og hvad de forskellige havde sagt. En nøjagtig viden om, hvilke ytringer der var faldet, ville give Lehmann og de andre liberale politikere et solidere grundlag at føre politik på. Opstod der polemik på et eller andet tidspunkt – og det kunne meget vel ske med de synspunkter, deputeret i Generaltoldkammeret Carl Philip Francke havde fremlagt – ville det naturligvis være en fordel for Lehmann som deltager i denne polemik at have et referat til sin rådighed.

Fuldmægtigens opgave var altså at udarbejde et referat, der var så nøjagtigt som muligt, for det ville miste sin værdi som arbejdsgrundlag, hvis det var fyldt med fejl. Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at Lehmann kunne have forestillet sig, da han bestilte referatet, at han kunne bruge det til at lave en agitatorisk artikel. Men også i den forbindelse måtte det være vigtigt for ham, at referatet var korrekt. *Hvis der skulle laves om på hans og andres taler, så skulle han nok selv gøre det.* Det vil-

⁷ Julius Clausen (udg.): Af Orla Lehmanns Papirer, København 1903, s. 108. Lehmanns arkiv, nr. 5864. C.S. RA.

le ikke være en opgave for en ansat på hans kontor, men for ham selv.

Anders Monrad Møller tillægger spørgsmålet, om fuldmægtigen kunne stenograferer eller ej, betydning. Men det er faktisk ikke særlig væsentligt. Hvis man studerer stændertidende 1835-1846, vil man se, at referaterne bliver bedre og bedre, som tiden går. Og læser man f.eks. forhandlingerne i Roskilde stænderforsamling fra 1846, er det klart, at der er tale om referater, der i ganske vist friseret form ligger meget tæt på, hvad der faktisk er blevet sagt. Årsagen hertil er formodentlig, at da man bestandig skærpede kravet til referaternes korrekthed, blev det langt lettere for den, der skulle referere, at lave et i det store og hele ordret referat, der respekterede talerens talestil, end at sidde og lave det om. Det ville der simpelt hen gå for lang tid med. Med andre ord: Når referenterne af stænderforhandlingerne i 1846 kunne præstere meget detaljerede og korrekte referater uden stenografi (for der var ikke tale om, at man brugte stenografer i 1846), var det altså muligt uden brug af stenografi at lave noget, der i alt væsentligt var lige så godt som et stenografisk referat. Ville Lehmanns fuldmægtig have været i stand til at gøre det? Ja, naturligvis. Det var simpelt hen en del af hans arbejde. Som jurist var han vant til i forbindelse med sagsbehandlinger, forhandlinger og retssager at lave referater. Endelig er det jo værd at notere, at fuldmægtigen ikke havde alverden af tid til at lave sit referat. Lehmann forventede, at det var klar næste dag.

Fremgangsmåden har da været den, at fuldmægtigen i rasende fart skrev ned, hvad der blev sagt på selve mødet, og derefter skrev det rent dagen efter; det sidste var nødvendigt, fordi det, han først havde skrevet ned om aftenen, var ulæseligt.⁸ Man må unægtelig give Svensson ret i, at som referatet sprogligt er formuleret, ville det have været lidt af en præstation, hvis fuldmægtigen selv i løbet af så kort tid skulle have lavet disse formuleringer.

Hermed mener jeg at have vist, at Lehmann for det første ikke var interesseret i, at hans fuldmægtig skulle lave andet end et pålideligt referat, for det andet var denne med den uddannelse og professionalisme, han var i stand til at mønstre, også i stand til at gøre det.⁹ Derimod er det mere tvivlsomt, om han med den korte tid, han havde til at løse sin opgave, også ville have været i stand til at fikle med det.

⁸ Just Rahbek 1973, s. 156, note 175.

⁹ Det var ikke så ligetil at blive ansat på et højesteretssagførerkontor; enten skulle man – som Hother Hage, der også havde været ansat på Lehmanns kontor – kende højsteretsadvokaten og være kompetent, eller også skulle man være særdeles kompetent. Det sidste gjaldt Jørgensen.

Indre og ydre kriterier

Bjørn Svensson har som sagt gjort opmærksom på, at vi har andre kilder til Casinomødet (og Lehmanns tale) end Orla Lehmann selv. I denne forbindelse vil jeg gerne tilføje, at det faktisk ikke er helt rigtigt – som hævdet af Vammen – at aviser som Fædrelandet og Berlingske Tidende af 21. marts og ugeavisen Almuevennen af 29. marts kun indeholdt korte notitser om, hvad der foregik på mødet.¹⁰ Begge dagblade indeholder en slags reportage om Casinomødet; af disse fremgår det, hvem der talte, og hvad der blev vedtaget, ligesom indholdet af Franckes to indlæg og Monrads og Tschernings udspørgen af denne nævnes.

Det interessante ved avisreferaterne er, at der er overensstemmelse mellem de oplysninger, som trods alt findes i Fædrelandets og Berlingske Tidendes reportage, og fuldmægtigens referat og Lehmanns referat fra 1860'erne. Hos fuldmægtigen står der, at Monrad bevidnede Francke, der stillede sig kritisk til påstandene om oprør, sin højagtelse. Han viste borgerligt mod ved at optræde i en forsamling som denne med brug af sit modersmål, tysk. Og hvis Francke havde ret i, at fredens ord lød fra hertugdømmerne, måtte han endelig godtgøre det, for »han ville nødig opgive at kalde den hele stat [Kongeriget, Slesvig, Holsten og Lauenburg] sit fædreland«. ¹¹ Heller ikke i Lehmanns bearbejdelse af referatet lægges der skjul på, at Monrad var lidt mere smidig, end han selv var: I den politik, Monrad anbefalede gennemført i forhold til Slesvig-Holsten, talte han om Slesvig som et forbindelsesled mellem Kongeriget og Holsten. Dette stemmer udmærket med den viden, som vi ellers har om Monrad som mere opsat på at bevare det samlede monarki end Lehmann. Referatet af Lehmanns tale synes at kunne klare at blive gået efter med den såkaldte lectio-difficilior-målestok (:at udgiveren – alt andet lige – foretrækker den vanskeligste læsemåde; her, at den historiske forfatter foretrækker en virkelighedsgengivelse, der ikke harmonisk stemmer med, hvad de nationalliberale kunne ønske). Set fra Lehmanns synspunkt ville det have været bedre, hvis de nationalliberale havde stået som en enhedsfront; ikke desto mindre gør såvel fuldmægtigens referat som hans egen senere gengivelse heraf det klart, at medens Ejderpolitikken for Lehmann var det principielt rigtige, var den for Monrad det, der i den foreliggende situation var den bedste politik. Det virker ikke, som om referaterne er blevet manipuleret.

¹⁰ Hans Vammen 1988, s. 262 f.

¹¹ Just Rahbek 1973, s. 262.

Lehmans tale i hans egen udgave indeholder de synspunkter, som han også i anden forbindelse pointerede i 1848: f. eks. at statsrådets medlemmer var for gamle til at klare opgaven (det samme havde han sagt til kongen). Det taler også for, at han har sagt 20. marts 1848, hvad fuldmægtigen refererer ham for. Et studium af Lehmann som agitator i 40'erne viser, at selv de store taler, som der kom til at stå gny af: Falstertalen fra 1841, Ejdertalen osv. faktisk ikke var specielt originale; de indeholdt, hvad han og andre nationalliberale allerede en tid lang havde tænkt om det spørgsmål.¹² Når de alligevel vakte opmærksomhed og blev set som bebudere af en ny politisk kurs, når de med andre ord var i stand til at sætte dagsordenen for den politiske diskussion, var det dels, fordi Lehmans timing var god: han udtalte det, som nogen havde behov for at høre i den givne situation, dels, fordi han forstod at formulere sig så klart og fyndigt, at der ikke var så meget at misforstå. Det, Lehmann sagde i sin Casinotale, var på en vis måde det, man måtte forvente, han ville sige.

Det er ikke alene fuldmægtigens referat, der er en pålidelig kilde. Det samme gælder i det store og hele Lehmans egen bearbejdelse. En systematisk sammenligning mellem denne og hans fuldmægtigs version viser, at Lehmann stort set er tro mod, hvad han erklærede var sigtet med de bearbejdelser, han foretog med henblik på en udgivelse af sine vigtige indlæg: at file stilen til og undertiden skarpere udtrykke det, der var meningen, men som ikke stod alt for tydeligt, men ikke »tilføje noget, som skyldes senere eftertanke og erfaring«.¹³

Når det er vigtigt at fastslå, om man kan stole på Lehmans egen bearbejdelse af fuldmægtigens referat, skyldes det, at dette slutter lidt brat; det betyder f. eks., at det mangler oplysninger om, med hvor stor tilslutning Casinoresolutionerne blev vedtaget af de fremmødte 2500. Efter Lehmans eget referat blev 1., 3. og 4. Casinoresolution vedtaget enstemmigt, medens der blev afgivet et par stemmer mod 2. og 5. resolution; desuden var det troligt, at der var flere, der ikke afgav deres stemme.¹⁴ Dette lyder jo ret nøgternt, og det er i alt fald langt mere nøgternt, end hvad Lehmann selv skriver til sin hustru i et samtidigt brev den 26. marts 1848: »Under Dødsstilhed oplæste Hvidt hver Resolution, og 3000 oprakte Hænder og et eneste, dybt, langt Ja svarede paa hvert af dem, og blev staaende som hugget i Sten, stolt og truende i den øie-

¹² Claus Friisberg: *Den danske vej fra demokrati til enevælde*, Varde 1998, s. 186.

¹³ Carl Ploug (udg.): *Orla Lehmans efterladte Skrifter IV*, København 1874, s. 278-279.

¹⁴ Hother Hage 1873, s. 86.

blikkeligen indtrædende Stilhed«. ¹⁵ Samtidige kilder er som bekendt normalt mere troværdige end sene. Men i denne forbindelse er der ikke megen tvivl om, hvilken af de to kilder man skal foretrække: I den første stiller Lehmann sig – som så ofte – i positur i forhold til konen; i den anden bygger han naturligvis på sin fuldmægtig og følger denne i hans mere nøgterne fremstilling, idet han øjensynlig har glemt, hvad han havde skrevet til hustruen.

Konklusionen er, at såvel tilblivelsessituation og indre kriterier (*lectio difficilior*) som sammenligninger med andre kilder viser, at ikke alene fuldmægtigens referat, men også Lehmanns egen bearbejdelse er udmærkede kilder til agitationen, debatten og beslutningerne på Casinomsdet. Dermed har jeg ikke taget stilling til, om Lehmann drev krigsophidsende virksomhed. For mig at se var begge parter – såvel de nationalliberale som slesvigholstenerne – lige gode om det. Specielt at tillægge de nationalliberale i Danmark ansvaret er urimeligt. Der var et forløb i gang, en vekselvirkningsproces, og her kan det være meget svært at placere et ansvar. Alene at tilkende de nationalliberale med Lehmann som hovedskurken ansvaret, er urimeligt. Han var ikke spor mere skyldig end f.eks. Olshausen. Men herom har jeg skrevet mere udførligt i min fremstilling: *Revolution over Danmark* (1999).

¹⁵ Povl Bagge m. fl. (udg.): *Danske politiske Breve*, København 1958, s. 163-164.